

AZ ÁTALAKULÓ AKADÉMIA: HÁTTÉR ÉS TÁVLATOK AZ MTA REFORMFOLYAMATÁBAN

Pléh Csaba
pleh@office.mta.hu

Fábri György
fabrigy@office.mta.hu

Radácsi László
laszlo.radacsi@gmail.com

Közel fél éve tevékenykedik a Magyar Tudományos Akadémia Reformbizottsága, illetve zajlik a köztestületi vita az Akadémia átalakulási irányairól, lépéseiről. Az MTA 2006. október 30-i rendkívüli Közgyűlésen elfogadott reformhatározata felhatalmazást adott, és felelősséget rótt az akadémiai vezetés számára a reform konkrét lépéseinek megvalósításában. A döntés természetesen nem tartalmazhatta a felmerült javaslatok, dilemmák mindegyikét, mint ahogyan nem jelenti a közös gondolkodás lezárását sem. Ezért hasznosnak tartottuk, hogy élve a Magyar Tudomány szerkesztőségének meghívásával, bemutassuk a reformvita hátterét, főbb tanulságait. (Mindehhez az érdeklődők figyelmébe ajánljuk az MTA honlapjának a reformrovatban található, folyamatosan frissülő és gazdagodó összeállítását!)

Bár dolgozatunkat mint az MTA tisztviselői írjuk,¹ az itt kifejtettek nem tekintendők a reformbizottság valamiféle hivatalos állásfoglalásának. Az összefoglalás célja a

¹ Radácsi László, aki a Reformbizottság titkáraként működött, a cikk leadásakor legnagyobb sajnálatunkra már nem az MTA alkalmazottja. A reformfolyamat azonban igen sokat köszönhet az ő hozzáállásának, mely a hivatásos közgazdász és az értékeket szem előtt tartó köztisztviselő hozzáállásának sikeres kombinációja.

reformdöntések értelmezéséhez s a munka továbbfolytatásához segítséget nyújtó háttér-információk mind szélesebb körű megismeretése. Az igen élénk és sokszínű vita a maga kétszázötvennél is több hozzászólásával önmagában is értéke, lenyomata a magyar tudós világ felelős közösségi gondolkodásának. Mindebből a hozzászólások legnagyobb támogatást kapott, illetve legmarkánsabb felvetéseit igyekeztünk összefoglalni, néhol nevesítve is az indítványozó kollégákat.

A dolgozat ugyanakkor nem lehet teljeséggel semleges, a válogatás és szerkesztés óhatatlanul tükrözi a készítőik személyes elkötelezettségét a reform főbb irányai mellett. Emellett megfogalmaztunk olyan javaslatokat is, amelyek néhány területen évtizedes távlatú, ám feltétlenül mielőbb végiggondolandó átalakítási lépések szükségességét vetik fel. E kérdések ugyanis a Magyar Tudományos Akadémia sajátos helyzetében rejlő hungarikumok újraértékelését igénylik.

(Az MTA reformjának megvalósítása szinte valamennyi pontjában igényli a finanszírozás és a vagyongazdálkodás átalakítását is. Ennek kifejtését azonban külön írásban tartjuk célszerűnek, ezért itt csak a legszükségesebb pontokon utalunk ezen összefüggésekre. Ugyancsak nem része az írásnak az

MTA kormányzati együttműködéseit és az országos tudománypolitika dinamizálását megcélzó törekvések tárgyalása.)

Bevezetés

Az MTA mint a magyar tudományos közösség legnagyobb, az Alkotmány és az akadémiai törvény által garantált autonómiával rendelkező köztestülete – a tudományos gondolkodás nyitottságának szellemében – mindig a kor tudományos követelményeinek megfelelően alakítja saját szervezetét. Ahogyan a tudományt mindenkor a hagyomány tiszteletének és megújításának közös igénye vitte előre, a tudományos életszervezetei is a hagyomány és a megújulás igényét a középpontba állítva keresik a kutatás és a tudományos közélet optimális megoldásait.

Az elmúlt két évtizedben ennek a hagyományokra támaszkodó megújulásnak volt egy-egy fontos állomása az akadémiai törvény, az új alapszabály, a konszolidációs folyamat, a támogatott kutatóhelyek rendszerének átalakulása. Mindezzel az MTA alkalmazkodott a kor kihívásaihoz és nemzetközi mércék szerint is megőrizte a magyar kutatás magas színvonalát.

Ugyanakkor az utóbbi egy-másfél évben szükségessé vált az állandó megújulási folyamat nagyobb koncentrálása (ezt nevezzük reformfolyamatnak), elsősorban azért, hogy megmaradjon a magyar tudomány nemzetközi versenyképessége és növekedjen szerepe az innovációban. Ezt több külső és belső mozzanat indokolja:

1. Az Innovációs Törvény és az új Felsőoktatási Törvény megváltoztatta az Akadémia jogi környezetét, s remélhetőleg ehhez hamarosan csatlakozik egy átfogó tudománypolitikai stratégia is. Az MTA-nak ezekhez a körülményekhez igazodva kell újrafogalmaznia helyzetét s szerepét a magyar tudományosságban.
2. A jelenlegi, javarészt testületi irányítás az Akadémián nem elég gyors és hatékony.

Számos kérdésben mind a kutatóhálózat vezetői és kutatói, mind az MTA választott vezetői számára világossá vált, hogy szervezeti átalakításokra van szükség, éppen a demokratizmus, a szakmaiság és a hatékonyság optimális összekapcsolása érdekében.

3. Magyarország uniós tagsága és az EU 7. Keretprogram új kiválósági preferenciái is átalakításokat és hangsúlyváltásokat igényelnek. Ennek sajátos oldala a regionális diverzifikálódás igénye.
4. Az igazgatásban és közsférában egyaránt követelménnyé vált a gazdasági/szervezeti hatékonyság érvényesülése.

A folyamat során a belső és külső egyeztetéseken egyaránt számos érdekkülönbség és feszültség volt tapasztalható. Ezeket mi nem destruktív, hanem teremtő, konstruktív feszültségekként fogjuk fel. Néhány példa:

- Demokrácia *vs* Hatékonyság
- Autonómia *vs* Világos vezetés és centralizáció
- Tudomány szabadsága *vs* Kutatás hasznossága
- Növekvő testületi szerep *vs* Intézetek vállalatszerű működtetése
- Tudomány egésze *vs* Specializált intézményrendszer

Az MTA reformját ezen ellentétes igények között is az Akadémia saját értékrendjének határozottabb képviselőiből fakadó belső változtatási igény mozgatja. Az MTA 2006. május 6-i, 175. közgyűlésén elhatározott és a 2006. október 30-i rendkívüli közgyűlésen továbbfolytatásra biztatott reformfolyamat ennek megvalósítását tűzte ki céljaul az MTA életének minden vonatkozásában, a kutatóhálózat, a testületek, a gazdálkodás és az irányítási szervezet tekintetében is.

A széleskörű egyeztetések alapján készült javaslatokban kétségtelenül munkál az értékörző jelleg. Az egyik őrizni kívánt mozzanat az Akadémia törvény által is megfogalmazott autonómiája, ami tiszteletre méltó ha-

gyomány és egyben korszerű szerveződési elv is. A Magyar Tudományos Akadémia, számos más külföldi testvérintézményétől eltérően, már közel két évszázada sem királyi akaratból jött létre, hanem az alapítók független, saját s közismerten önzetlen elhatározásainak köszönhetően. Ma pedig azt látjuk, hogy világszerte újra hangsúlyozottá válik a tudományos kutatás szabadsága, a tudomány autonómiája mint a hitelesség és a kutatási produktivitás garanciája (Pléh, 2006; Róna-Tas, 2006).

A megújulás során további értékőrző célunk a XX. század második felének nagy vívmányát, a főhivatású kutatóhálózat nélkülözhetetlen értékeit megvédeni. Ez az intézményrendszer Magyarországon jórészt a Magyar Tudományos Akadémia irányítása alá tartozik. Ilyen koncentrált kutatási kapacitás a fejlett tudományos világban majd' mindenütt működik mint a kutatás, fejlesztés és innováció egyik legfontosabb bázisa. A tudós testület és a hazai körülmények között leghatékonyabb főhivatású kutatóhálózat összekapcsolódása szerencsés helyzetet biztosít a magyar kutatásnak és fejlesztésnek. A testületi munka objektív, sokrétű és minden más megoldásnál költséghatékonyabb, olcsóbb szakmai felügyelet lehetőségét biztosítja a kutatóhálózat tevékenysége felett. A köztestület és a kutatóhálózat összetartozása termékeny konfliktusokat is magába foglaló szervezeti megoldás.

A Magyar Tudományos Akadémia mindezzel egyszerre tesz eleget annak a feladatának, hogy az egész magyar tudós közösség érdekében biztosítsa és védelmezze a tudomány autonómiáját, szabadságát, másrészt segíti azt, hogy a társadalom anyagi támogatása a kutatásra megfelelő módon, s hatékonyan szerveződjön. Ahogyan Róna Tas András fogalmazza meg a Magyar Tudomány 2006. augusztusi számában:

„A rendszerváltás utáni új alkotmány megkísérelte helyreállítani a társadalom és a tudomány közötti bizalmat.

A korábbi, egy párt és ideológiája által irányított tudomány helyett kimondja: »70/G. § (1) A Magyar Köztársaság tiszteletben tartja és támogatja a tudományos és művészeti élet szabadságát, a tanszabadságot és a tanítás szabadságát. (2) Tudományos igazságok kérdésében dönteni, kutatások tudományos értékét megállapítani kizárólag a tudomány művelői jogosultak. « Ezt az alkotmányi helyet az utóbbi időben többen is támadták. Ugyanakkor mások nem vették figyelembe az Alkotmány 35. § (1) f) pontját, amely kimondja: 'A kormány meghatározza a tudományos és kulturális fejlesztés állami feladatait, és biztosítja az ezek megvalósulásához szükséges feltételeket.' Ez ugyanis világos munka- és kompetenciamegosztást ír elő. Leegyszerűsítve: a tudomány autonóm, a fejlesztés állami irányítású. S hozzáteszem: az egész csak akkor működik, ha köztük bizalmon alapuló együttműködés áll fenn.”

Reformcélok

Stratégiai nemzeti szerepvállalás. Az MTA reformjának általános, legátfogóbb célja, hogy a magyar tudomány megőrizze nemzetközi versenyképességét ma is, amikor a nemzetközi tudáspiacon egyre több szereplő van jelen. Emellett az MTA nemzeti küldetését figyelembe véve kutatóhálózatának munkáját mindenképp össze kell hangolni az olyan hosszú távú és átfogó nemzeti feladatokkal, mint a lakosság egészségi állapotának javítása, a környezetvédelem és fenntartható fejlődés előmozdítása, a szegénység elleni harc, és általában az életfeltételek javítása. Különlegesen fontos az ország európai és globális alkalmazkodóképességével és versenyképesebbé tételével kapcsolatos feladatok megvalósításának hatékonyabb segítése.

Rugalmas intézményi szervezet. Meg kell határozni, hogy milyen közvetlen és közvetett feladatokat kell az Akadémiának megoldania ahhoz, hogy a piacgazdaság feltételrendszerében, de nem a piac rövid

távú és gyakran szűklátókörű céljainak és szereplőinek alárendelve, hatékonyabban tudjon dolgozni. Törekedni kell olyan, meghatározott időre és feladatokra szerveződő hálózatok, stratégiai szövetségek kialakítására, amelyben akadémiai intézetek, egyetemek és üzleti vállalkozások vesznek részt bizonyos jól meghatározott és megvalósítható programok, projektek megvalósítására. Az MTA kutatóintézeteinek ki kell dolgozniuk azokat az optimális kereteket, amelyekben jobban tudják hasznosítani szellemi és anyagi erőforrásaikat. Ehhez magán az intézethálazon belül is létre kell hozni a versenyszerű megméretést, s a független nemzetközi elbírálást.

Átfogó tudományképviselet. Az Alkotmány által is garantált tudományos autonómia és kutatási szabadság nem elvont elv, hanem a magyar tudósok közösségéhez kötődik. Ez egyfelől az egyetemi autonómiában valósul meg. Másik oldalról pedig az Akadémia mint országos köztestület gyakorolja a tudomány képviseletének jogát, és viseli ennek felelősségét. Mindez konkrét stratégiaalkotásban is érvényesül. Az MTA a korábbinál határozottabb kezdeményező szerepet kell játsszon az állandóan újrafogalmazódó kutatási és fejlesztési stratégiák, tudáspolitikai koncepciók kialakításában. Meg kell jelenítenünk azt a belátást, hogy a tudományos kutatás szocializációja, az ennek során kiteljesedő kreativitás, az innen származó innovatív megközelítések szolgáltatják az igazi hasznot hozó ötleteket. Nemcsak azért van szükség konjunktúráktól függetlenül is a tudományos intézetek, iskolák, műhelyek fenntartására, mert a tudomány olyan kulturális közkinccs, amely csak aktívan művelve és tanítva tartható fent, hanem azért is, mert nem tudhatjuk előre, milyen interdiszciplináris együttműködések, tudományterületi átrendeződések szolgáltatják a következő évek élenjáró technológiai újításait – márpedig tudományos műhelyt megszüntetni

egy nap alatt lehet, de felépítéséhez évtizedes munka kell.

A minőség és versenyszerűség előtérbe állítása. Az MTA nemzeti jelentőségű feladata annak határozott képviselete és érthető bemutatása, hogy szelektív értékrendszere igen kompetitív. Ezen a rendszeren keresztül (MTA doktora, akadémikusok) sajátos hitelesítő vonatkoztatási és értékelő eljárást biztosít a hazai kutatás egésze, ezen belül különösen a felsőoktatás számára. Mind a testület (MTA doktorok, akadémikusok), mind a kutatóhálózat tevékenységében következetesen érvényesíteni kell, hogy az MTA mint rendszer versenyezzen a legjobbakért, a másik oldalon pedig a legjobbak versenyezzenek a bejutásért ebbe a rendszerbe. A kutatóhálózat szerveződésében erősíteni kell a belső versengést, és érvényesíteni kell a mozgékony és interdiszciplináris szerveződések létrejöttét. Az erősödő nemzetközi versenyben, mely a sajátos globalizáció révén mind a tudományos munkaerőkben, mind a teljesítményekben egyre több szereplőt érint, komoly s új erőfeszítések meg igényel a magyar tudomány helyének megőrzése, a kutatóhelyek alkalmazkodóképességének növelése. (A magyar tudomány jelenlegi helyéről s az ennek pontos megítélését illető vitákról részletes képet ad a KSZI 2006a néven szereplő internetes összefoglaló.) Ehhez meg kell találni a biztonságos és kompetitív mozzanatok megfelelő arányát s szereplőkhöz rendelését. A tehetséggondozás mellett ez is hozzájárulhat ahhoz, hogy vonzóvá váljon a kutatói életpálya, valamint a csoportvezetői és igazgatói állás, és valóban verseny folyjon a pozíciókért, a véglegesítésért (tenure). Ezek a megoldások fogják kialakítani a kompetitív mozzanatok és a jogosan igényelt kutatói és egzisztenciális biztonság közötti új összhangot.

Az MTA nyitottsága. A testületi előrehaladás kompetitív rendszere, a zártak és véglegesnek tűnő tudományrendszeren

egyaránt azt a benyomást kelthetik, hogy az MTA egy szigorúan zárt szerveződésben működő társadalmi alrendszer. A reform egyik célja ezzel ellentétes: a nyitottság kifejezésre juttatása és tényleges megnövelése. Ennek eszköze a kutatóintézetek irányításában a társadalom (kormányzati szféra és az üzleti élet) szempontjainak megjelenése, valamint a nemzetközi elem kitüntetett használata az értékelési folyamatokban. Ezt szolgálja egyebek közt az intézetigazgatói pályázatok már elindult nemzetközi megnyitása és a kutatóhálózat nyitása a határon túli magyarok s a nemzetközi tudományos kompetencia irányába. Az MTA pályázati rendszereinek biztosítaniuk kell külföldi szakértők részvételét a bírálatokban. Sok erőfeszítésre van még szükségünk a fiatalítás és a nők esélyegyenlőségének biztosítása érdekében.

Tudomány és társadalom. Az MTA-nak az oktatás és a felsőoktatás kérdéseiben is állásfoglalásokat kell kidolgoznia, melyek nem egyszerűen jelszavakat hirdetnek a tudásalapú társadalomról, hanem megfogalmazzák, hogy miként lehet a társadalom egészének értékrendjében központi szerepe a tudomány képviselte racionalizmusnak. Nem szabad szügyellnünk a tudományos világnézet képviselését. Ennek egyik sürgető aktuális feladata annak kidolgozása, hogy milyen módon lehet és kell kiegyenlíteni a természettudományos gondolkodás, szaktudás és készségszint háttérbe szorulását, úgy, hogy közben nem feledjük el a humán és társadalomtudományok életmódalakító szerepének fontosságát. A társadalom felé tett lépések (Mindentudás Egyeteme) és a tudomány exponenciális fejlődése eredményeképpen kiváltott társadalmi problémák nemzetközi megszólalása (WSF) mellett fontos, hogy az MTA a magyar gazdaság felé is nyitottságot mutasson. A tudomány világa által képviselt tudományos szemlélet és kutatások társadalmi hatásainak erősítésére

megjelenik mind a közvetlen hatásokban, az innovációs ciklus áttételeinek javításával, mind közvetetten, a tudományos értékrend megjelenítésével az oktatásban és a közvélekedésben, a tömegközlekedés közvetítésével. Az MTA törekedni fog arra, hogy javítsa a gazdasági környezet fogadóképességét a kutatási eredmények „felvételére”, alkalmazására, ezáltal saját környezetét is befolyásolva. A sokszor egyoldalúan megjelenő azonnali pragmatikus haszonelvűség világában az MTA fontos irányítói annak megmutatására, hogy a közvetlen kormányzati és vállalkozói haszonmegfontolásoktól viszonylagosan függetlenített alapkutatás közvetett haszon-s közvetlen értékhordozó. A ma alapkutatása a holnap innovációját biztosítja.

Integritás. A reformfolyamat kiindulópontja, hogy az átalakítás közepette megőrzendő az MTA hármas szervezetének – kutatóhálózat, köztestület, akadémikusok – összetartozása. Ez a közös szervezet biztosítja, hogy a kutatóhálózatban folyó munka állandó szakmai irányítás és ellenőrzés mellett menjen végbe, s a köztestületben megjelenő átfogó tudás és képviselőbiztosítás az MTA tudásvezérelte közreműködését az ország felemelkedésében. Különösen fontos a köztestületi funkció megtöltése tartalommal, az akadémikusok mellett a kutatói közösség véleményének megjelenítése és képviselése.

Demokratizmus. A reformfolyamatban az MTA újra hangsúlyozza sajátos demokratizmusát, a tudás köztársaságának eszményét, mely a kiválóságot a teljesítményhez köti, s sajátos erkölcsi kötelezettségeket kapcsol a tudományos munkához. Olyan demokratizmus ez, melyben az alulról felfelé történő szerveződés mellett megvan a helye a felülről lefelé szerveződésnek, az ott érvényesített *primus inter pares* megoldásokkal. Az etika attól sajátos, hogy korlátozni próbáljuk, meddig terjed a verseny és a hatalom. Az igazság kérdésében nem érvényes sem a jelképes hatalom, sem a többség. „A nyilvánosság

vállalt kényszerével [a tudomány] sajátos etikai elveket követ, mert a versengés világa közepette kénytelen elkötelezni magát az együttműködésre és a tények megosztására. Miközben ellenérdekeltek vagyunk, kénytelenek vagyunk az ellenérdekelteket is felvilágosítani, mert egyébként nem ugyanazokkal az adatokkal érvelünk és ezáltal kilépünk a tudományos közösségből.” (Pléh, 2006, 885.)

A reform szervezete és folyamata

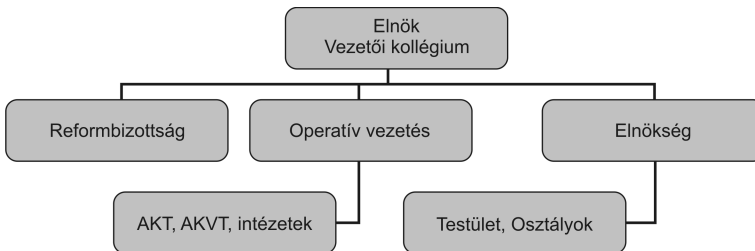
A sok ironikus bírálat is indokolja, hogy az 1. ábrán bemutatjuk a reform irányítási rendszerét, a 2. ábrán pedig mintegy a folyamatábráját.

A féléves reformmegyeztetések kiindulópontját a 2006. május 30-i elnökségi ülésen elfogadott határozatok jelentették:

„Az akadémiai reform eddig megtett intézkedései és lefolytatott vitáinak eredményei alapján már most konkrét reformlépések megtételére hatalmazzuk fel az MTA vezetését:

1. a kutatás szabadsága és a tudomány autonómiája alkotmányos elvének megvédése érdekében szükség esetén az Alkotmánybíróság állásfoglalásának kérése;
2. az intézethálózat koncentrációja az inter- és multidiszciplináris követelményeinek és a Nemzeti Kutatólaboratóriumok szervezeti elveinek megfelelően, figyelemmel az uniós források elérhetőségének tartalmi és területi prioritásaira;

3. nemzetközi pályázatok kiírása a kutatóhelyek vezetésére;
4. a kutatói életpályamodell egységes fejlesztése, az ehhez szükséges helyzetfeltárás, szervezés és képviselő ellátása az egyetemekkel szoros együttműködésben;
5. a természettudományos szakemberutánpótlás drámaian rossz tendenciáinak megfordítására alkalmas kommunikációs és finanszírozási kezdeményezések indítása;
6. az Akadémia köztestületi demokratizmusának szélesítése a köztestület tagjainak tájékoztatása és bevonása révén, ami lehetővé teszi, hogy a központi döntéshozatali mechanizmusban a túlburjánzott testületi rendszert egy hatékony, a kompetenciát és felelősséget egyértelműen megjelenítő és kellőképpen rugalmas döntési folyamat váltsa fel;
7. a kutatóegyetemi fejlesztések támogatása az akadémiai kutatóhálózat közreműködésének egyetemi megállapodásokban rögzített kialakításával;
8. az MTA saját költségvetési tervezésében a *matching fund* elv továbbvitele, arányának további növelése a bázisfinanszírozás rovására;
9. egyetemi kutatócsoportok klaszterekbe szerveződésének ösztönzése;
10. köztestületi kezdeményezések, amelyek érdemben bevonják a magyar tudományos közéletet a tudománypolitika, a

1. ábra • A reform vezetés szerkezete

kutatás-fejlesztés, valamint a tudományos háttérrel és kultúrával igénylő nemzeti ügyek megvitatásába, stratégiaalkotásába és végrehajtásába;

11. szervezeti átvilágítás alapján a központi titkárság szolgáltatáselvéül átalakítása;
12. nemzetközi kezdeményezések az európai tudományos autonómiák és kutatásszervezetek körében az uniós alapvetési potenciál megerősítése érdekében.”

Mindezek nyomán a reformvita folyamata a következőképpen alakult (2. ábra):

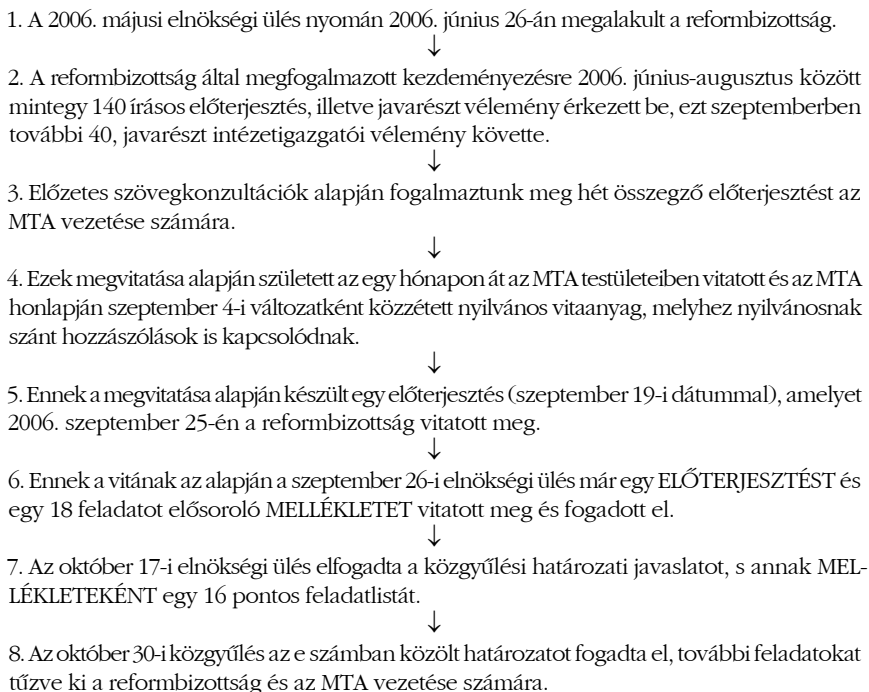
A vázolt vitafolyamatban néhány kulcskérdés körül csoportosultak a markáns vélemények: az intézethálózat szerkezete, irányítása; a kutatói alkalmazások és életpálya feltételrendszere, az Akadémia felsőoktatási szerepvállalása, a köztestületi munka szerkezete. Ebben a felosztásban mutatjuk be a megfogalmazódott törekvéseket.

Az akadémiai intézethálózat szerkezete és irányítása

Minden érintett az intézethálózat olyan reformjára törekszik, amely alapot ad a versenyképesség javításához, a társadalmi igényekhez való alkalmazkodáshoz, s növeli a működés hatékonyságát és eredményességét. Az MTA honlapján a reformrövidítésben is olvasható előzetes, illetve közgyűlési hozzászólások (Dudits Dénes, Fésűs László, Vincze Imre, Pálkás József) is részletesen érintették ezt.

A tét valójában hármast, mint azt az MTA már 2005-ös tudománypolitikai előterjesztésében (Az uniós Magyarország tudománypolitikája) is kifejtette:

- Az MTA felügyelte saját kutatóhálózatnak mintaadónak kell lennie az egész magyar tudomány számára, éppen az MTA által-

2. ábra • A reform folyamatábrája

nos képviseleti és hitelesítő szerepének megfelelően.

- A kutatóhálózatnak átfogóan és egyénekre bontva is növelnie kell produktivitását.
- Az alap kutatás művelése és képviselete mellett stabilizálnia kell kapcsolatait az innovációs lánc gazdasági szereplőivel.

Az MTA kutatóintézeti hálózata a magyar kutatási potenciál és teljesítmény igen nagy és termékeny hányadát képviseli. 2005-ben a Magyar Tudományos Akadémiához 38 intézet tartozott, amelyek költségvetési támogatása 17 922 millió Ft volt. Az intézetekben az alkalmazotti átlaglétszám 4316 fő, amelyből 2402 fő tartozott kutatói állományba. A 3. ábra mutatja ezek tudományos minősítés szerinti létszámadatait a három nagy tudományterület bontásában.

Az intézetek pályázati és vállalkozási tevékenységéből származó bevétele 13 185 millió Ft volt, vagyis a teljes pénzforrás 42 %-a. A teljes hazai K+F ráfordításnak mintegy 18 %-a jut az MTA intézethálózatába, ugyanakkor igen produktív szféráról van szó, amely például a hazai eredetű nemzetközi közlemények mintegy 50 %-át produkálja 2005. évi 6902 közleményének egy részével. Ezek az adatok azért (is) érdekesek, mert felhívják a figyelmet arra, hogy itt a teljes magyar kutatói állomány mintegy 8 %-áról van szó, mely a hazai K + F ráfordítás 17 %-ából (ebbe

beleértve a pályázati forrásokat is) érte el az ezt jóval meghaladó eredményeit. Mindez kiemelt fontosságúvá teszi ezt a rendszert.

Az intézethálózat irányítása

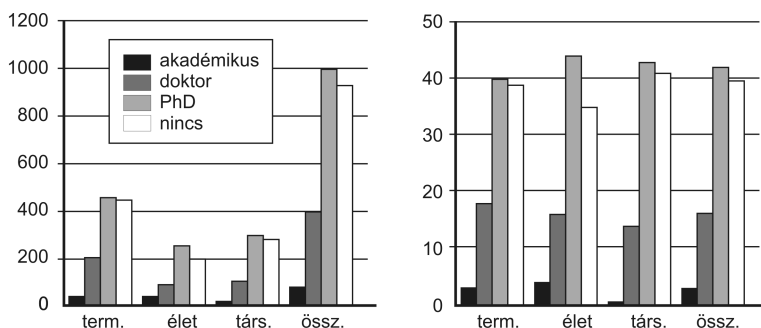
A kutatóhálózat irányításának és felügyeletének kérdésköre számos belső és külső érintett számára kulcskérdés. Az intézethálózat irányítás néhány alapelvében egyetértés mutatkozik:

- az intézethálózat maradjon a Magyar Tudományos Akadémia keretén belül
- csökkenjen a döntési szintek száma
- jelentősebb intézetigazgatói képviselet szükséges
- a társadalmi-gazd. szereplőket valamilyen módon be kell vonni a stratégiai irányításba, a minőséget ellenőrző szervezetekbe
- független értékelési mechanizmusok alakítandóak ki, döntően nemzetközi kompetenciákra alapozva
- a hálózat szervezetét a szakmai megújulás szempontjai alapján kell áttekinteni

Konszenzus mutatkozik abban, hogy az intézethálózat irányításában három olyan szint van, amelyhez világosan elkülöníthető feladatok rendelhetők:

Stratégiai irányítás (döntés a hálózat összetételéről, költségvetési és beruházási előterjesztés stb.)

Operatív irányítás (az MTA érdekeinek folyamatos képviselete a hálózatban, illetve

3. ábra • Az MTA kutatóintézeteiben kutatóként dolgozók megoszlása tudományos stallumok szerint abszolút számokban (bal oldal) és százalékban (jobb oldal)

a hálózat érdekeinek képviselője az MTA-n belül)

Tudományos irányítás és ellenőrzés (a tudományos kiválóság biztosítása).

Az eddigi viták alapján mindenképpen megszerveződnék, illetve megújulnak valamennyi intézet mellett a Tudományos Tanácsok. Ezek az intézeti kutatási stratégia figyelemmel kíséréseért, véleményezéséért és ellenőrzéséért lesznek felelősek, működésük jelentősen előrelépést hoz a társadalmilag is elfogadott nemzetközi kompetenciák bevonásába. A Tanácsok összetételére vonatkozó javaslatok alapján ebben külföldi szakemberek, nem intézeti hazai tudósok, valamint a tudományos osztályok (szekciók) delegáltjai vennének részt. A tanács tagjaira tett javaslatokat az elnök és a főtisztviselő együttesen hagyná jóvá, a tagokat is ők neveznék ki. Egységes ügyrendet kell kidolgozni az intézethálózat valamennyi Tudományos Tanácsa számára. Ebben rögzíteni kell a Tudományos Tanács tagjaira és tisztségviselőire vonatkozó rotációs megoldásokat. Az ügyrendnek tartalmaznia kell a Tudományos Tanács tisztségviselői megválasztásának és kinevezésének módját, valamint átlátható működésére (az ülések nyilvánosságára, a jegyzőkönyvek és egyéb dokumentumok hozzáférhetőségére) vonatkozó szabályokat is. A külföldi szakértők bevonásának járulékos költségeire forrásokat kell biztosítani.

Az átalakítás fontos vitatott kérdése, hogy miképp változzon a „súlyok és ellensúlyok” rendszere. Legalább négy érintett szerepét kell körültekintően megvizsgálni és képviselőket megoldani:

- az MTA választott tisztségviselői
- a tudományos osztályok
- a kutatóintézetek igazgatói
- a társadalmi-gazdasági élet, valamint a kormányzat delegálta képviselők.

Mivel az eddig felmerült javaslatok egy része valamelyik szereplőt háttérbe szorítaná vagy egyenesen kiiktatná, a reform megvalósí-

tása során kell e kérdésben megnyugtató javaslatot elfogadni. Példaként két érzékeny kérdést említünk:

Ami a választott tisztségviselőket illeti, vannak olyan javaslatok, amelyek az ő irányító szerepüket pályázati úton helyzetbe kerülő tudományos menedzserekkel váltaná fel. A vitához érdemes előrebocsátani azt is, hogy a hatékonyabb vezető kiválasztásában a részletesebb megmértetés, az összevetést lehetővé tevő, érvelő meghallgatás olyan eljárás lehet, amely lehetővé teszi, hogy a tudós közösség ne mondjon le előre arról, hogy 300 feletti akadémikusból tud néhány olyan vezetőt választani, akinek bizonyított menedzseri adottságai és víziója is van.

Sok vitát váltott ki a gazdaság, valamint a kormányzat szereplőinek részvétele. Ezt helyes lenne úgy értelmezni, hogy eközben az Akadémia nem adja fel büszkén védett autonómiáját. Nem kormányhivatalnokok és önjelölt gyárosok kell a létrehozandó testületekben üljének, hanem megfelelő arányban lehetőséget kell adni az érintett minisztériumoknak, illetve parlamenti bizottságoknak, hogy tekintélyes egyetemi, illetve gazdasági szereplőket javasoljanak a testületbe, az MTA valamilyen észrevételezési jogának fenntartása mellett.

Az intézetek együttműködésének formái

A reformviták során az intézetek közötti együttműködés lazább-szorosabb formái egyaránt előtérbe kerültek. Valójában, ma-guknak a kutatóhelyeknek kellene itt a lehetséges lépéseket végiggondolniuk, a vezetés az ilyen alulról felfelé szerveződő kezdeményezések megismerése és értékelése után véglegesítheti majd a teendőket.

Az integráció okai lehetnek szakmaiak és gazdaságiak. Nem feltétlenül intézeti ösz-szevonásokra kell törekedni, hanem a hatékony szakmaközi együttműködést biztosító szervezeti formákra, és az új forrásokhoz való hozzáférést segítő regionális szempont

előtérbe helyezésére. Az intézetek független működése és teljes szervezeti integrációja közti skálán már ma is sokféle átmenet létezik, és továbbiak is elképzelhetők. Ugyanakkor nem lehet eleve kizárni az intézeti hálózat erősebb módosítását, akár egyes intézetek megszüntetését, illetve az akadémiai körből való kiengedését. A lehetséges intézeti társulásokat egyenként kell megvizsgálni, elemezni kell a szakmai és a finanszírozási szempontokat.

A főhivatású kutatóintézetben elsősorban olyan kutatásokat célszerű folytatni, amelyek nem, vagy nem jó hatásfokkal végezhetők egyetemi környezetben. A főhivatású kutatóintézetek rendszerét – amely nem magyar esetlegesség – a nagy tudományos feladatok, a sok kutatócsoport közti együttműködés, a kutatás különleges felszereltséget igénylő jellege, a nem megszakítható kutatási jelenlét igénye (írkatás, bizonyos mezőgazdasági kutatások stb.) indokolja, a magas kutatási hatékonyság és sokszor a teljes innovációs lánc integratív képviselete mellett. Mindenképpen indokolt az interdiszciplináris és az egyes témák kutatásához szükséges kritikus tömeget foglalkoztató intézetek megtartása. (Erről részletesen szól Makara Gábor a köztestületi vitában, illetve egy interjúban: Makara, 2006, lásd még Freund, 2006.) A gazdaságosság feltétlenül a nagyobb szervezeti egységek létrehozását indokolja. Az intézethálózat egy lehetséges elgondolás szerint integrált kutatóközpontokból és önálló jogi személyiségű intézeteket tömörítő intézetcentrumokból, továbbá centrumokba nem sorolható önálló jogi személyiségű intézetekből állna. Az egy telephelyen működő intézetek kutatóközpontban vagy intézetcentrumban működhetnek, üzemeltetésüket közösen végeznék. (De a közös telephely kialakítása nélkül is létrehozhatók az új kutatási intézmények.)

Ebben az összefüggésben lehet majd nemzeti laboratóriumról beszélni, mert e rendszer

megfelelő háttérrel képes biztosítani bármely, a szakterületen működő hazai kutatóhely, egyetemi tanszék, vállalkozás számára. A nemzeti laboratórium az akadémiai értelmezés szerint olyan szervezet, amely tematikusan meghatározott működési területén hosszú távon kielégíti az ország speciális kutatási, fejlesztési igényeit, mind a K+F+I feladatok megvalósításában, mind a tanácsadási, előretérítési programok kialakításában. Az MTA több területen javasolta ilyen nemzeti laboratóriumok létrehozását, már 2005-ös tudománypolitikai koncepciójában is. Az MTA regionális elkötelezettségei, valamint az uniós finanszírozási feltételrendszer miatt ezeket az intézményi központokat célszerű a strukturális alapokból támogatható régiókban és az ún. fejlesztési pólusok közelébe elhelyezni. A nemzeti laboratóriumok szellemi bázisa a meglévő akadémiai kutatóhálózat lehet, amihez csatlakoznának egyetemek, más kutatóintézetek és vállalkozások. Mindennek során megvalósítandó az MTA kutatóhálózatának regionális kiterjesztése is. E folyamatban a regionális egyetemi tudásközpontoknak és az MTA területi bizottságainak meghatározó szerepük lehet majd.

Az alkalmazás, előrejutás és a munka feltételei a kutatóintézetekben

Sok vitát kiváltó javaslatok keretében vetettük fel a reformmunkálatok során a kutatóhálózati alkalmazás és előrejutás színvonal-emelését – ezek a viták azonban jórészt félreértéseken alapultak. Érdemes röviden összefoglalni, mi is a javaslatok mögöttes célja, ami nyilván nem azonos valami olyan szándékkal, hogy felesleges bizonytalanság érzetet keltsen a kutatói közösségben.

- Az akadémiai kutatóhálózat vonzza a legjobbakat, versenyezzen a legjobbakért minden szinten, a munkatársaktól az igazgatókig.
- A vonzerőt a megemelt színvonal és követelmények biztosítsák (a meglévő fő

hivatású kutatási környezetremélhetőleg javuló körülményei mellett).

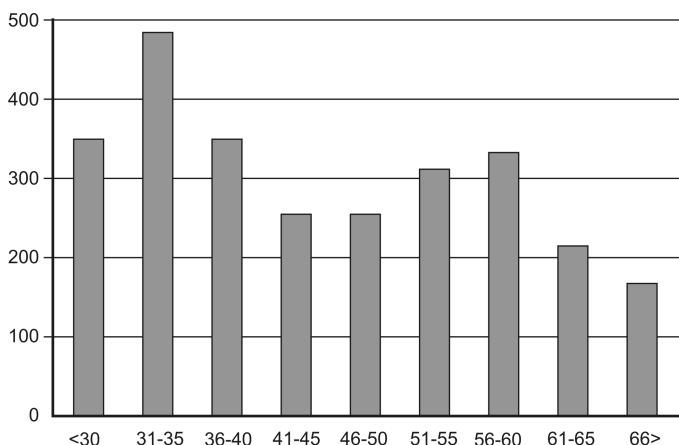
- Eközben a rendszeren belül is megnő a versengés az erőforrásokért. Ezt azonban úgy kell szabályozni, hogy világos életkilátásokat vagy a rendszerből való kilépés vállalható formáit kínálja az érdekelteknek.
- Ez a követelményemelés világosan építsen a tudományos fokozatra s az MTA adományozta tudományos címekre. Az Akadémia nem teheti zárójelbe saját megmértési rendszerét a saját maga működtette kutatóhálózatban.
- Legyen a rendszer nyitott, abba minden szinten be lehessen kívülről is jutni.
- Ugyanakkor a követelményemelés bevalótlan konfliktusba kerülhet az automatikus ekvivalenciaelvekkel a felsőoktatás és az MTA hálózata között. Ez kreatív konfliktus, mely remélhetőleg országosan követelményemelkedéshez vezet.

Az MTA kutatóhálózata humánpolitikájának is mintaadó, az emelt sztemerdekét képviselő szerepet kell betöltenie a magyar tudományos (akadémiai és K+F) életben. Ennek kulcsstényezői: az állandó és világos értékelés, a véglegesítés magas teljesítményhez kapcsolása, a versenyztetés a biztonságért,

a vezetői állások nagyobb vonzereje s magasabb kritériumai – mindez összhangban az MTA saját hitelesítő és 'minőségbiztosítási' támpontjaival. Ehhez első lépésként ki kell dolgozni a lehetséges kutatói életpályamodelleket. Nemzeti hivatása mellett ez sajátos belső okokból is központi feladata az MTA-nak. Az egyik ilyen ok, hogy a közhiedelemmel ellentétben saját kutatóhálózatában, mint a 4. ábra mutatja, eredményesen törekszik a fiatalításra. A kutatók 30 %-a 35 év alatti. A másik ok az MTA intézményesített törekvése a kutatói pályán maradás elősegítésére. Ennek országos intézménye a tíz éve működő legstabilabb „posztdoktori rendszer”, a Bolyai-ösztöndíjak rendszere, sajátos belső, magára az MTA intézeteire érvényesített rendszere pedig a fiatal kutatói álláshelyek érvényességének meghosszabbítása 2006-ban (Meskó, 2006).

Kutatói életpályamodellek kialakítása

A korábbi akadémiai kezdeményezések, az említett saját gyakorlat alapján az MTA az érintett fiatal nemzedék aktív közreműködésével ki fog dolgozni egy olyan modell-sorozatot, s ezt képviselni fogja az egész magyar kutatói és felsőoktatási közösség életében, amely kellőképpen rugalmas, nem

4. ábra • A kutatók életkori megoszlása az MTA intézeteiben (forrás Meskó, 2006).

eliasztja a tudomány iránt érdeklődő, tehetséges fiatalokat, miközben világos minőségi kritériumokat állít eléjük, hanem perspektívát nyújt a számukra.

Ennek főbb elemei:

- a tehetséggondozás iskolai, közoktatási időszaka (Kutató Diákok Hálózata);
- az egyetemi évek tudományos diákköri tevékenysége;
- szakdolgozati témavezetés;
- fiatal kutatói alkalmazások az akadémiai kutatóintézetekben (tisztázandó a PhD-hallgatói státus és a fiatal kutatói státus viszonya);
- szelektív, teljesítményen alapuló predoktori rendszer (igen érzékeny téma ez, hiszen semmiképpen nem szabad, hogy egy ilyen kezdeményezés a teljesítményhalogatás támogatásává váljon);
- posztdoktori ösztöndíjak, különös tekintettel a Magyar- és Bolyai-ösztöndíjra, az OTKA posztdoktori rendszerére, az EU és egyéb nemzetközi pályázatok posztdoktori lehetőségeire;
- külföldi munkavállalások idejére hazai kapcsolatok és visszatérési lehetőségek fenntartása (a külföldi munkavállaló álláshelyének fenntartása, a hazatérés biztosítása, kapcsolattartás a külföldön tartózkodó kollégákkal; álláshelyek biztosítása külföldi vendégkutatóknak, doktoranduszoknak, posztdoktoroknak és profesz-szoroknak stb.);
- külföldi szakmai tevékenység beépülése a hazai tudományos előmenetelbe (Ez a kérdés differenciáltan kezelendő. Azok hazai tudományos előmenetelét kell támogatni, akik külföldről „véglegesen” visszatértek, illetve azokat, akik itthoni kollégáikkal intenzív, a napi munkában megjelenő kutatói kapcsolatot ápolnak. A többi, tartósan külföldön működő egykori kolléga kiemelkedő teljesítményét például megfelelő díjakkal, tiszteletbeli címekkel stb. lehet elismerni, de nem

azáltal, hogy számukra rendes hazai tudományos címet biztosítunk. Ez nem provincializmus, és nem is a külföldön végzett munka értékének lebecsülése, hanem annak az elvnek az érvényesítése, hogy tudományos fokozatot vagy címet ott kell szerezni, ahol a kutatómunkát végezték, mert a fokozathoz (címhez) szükséges habitust csak az érdemi munkakapcsolatban álló közösség képes megállapítani.);

- egyetemi-kutatóintézeti átjárások biztosítása az egész életpálya során, s speciálisan a kutatóévek/félévek rendszerének kidolgozása;
- akadémiai doktori minősítés minőségbiztosítása;
- levelező és rendes akadémiai tagság tudományos értékének megőrzése.

A gyermeket nevelő szülők kutatói pályájának támogatása.

A női kutatói pálya

Sajátosan szükség lenne a gyermeket nevelő szülők kutatói pályaépítésmódeljének kialakítására. Ebben olyan lépéseket kellene megfogalmazni, mint

- családbarát munkahely teremtése az MTA intézetekben;
- nők számára speciális ösztöndíjak és díjak;
- családalapítási korban lévő nők juttatásában a speciális személyi tényezők figyelembe vétele;
- a sikeres női pályák kommunikációja.

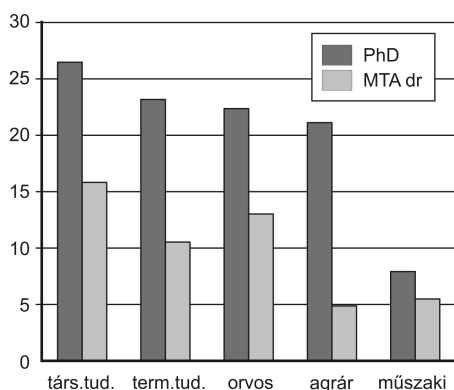
Ezt ki kell egészítse határozott erőfeszítés a nőkkel szembeni előmeneteli diszkrimináció csökkentésére. Mint Papp Eszter és Groó Dóra (2005) rámutatnak, itt a magyar tudományos világban is érvényesül az az „ollóhatás”, melynek lényege, hogy a ranglétrán előrehaladva csökken a nők aránya. Csupán a saját portánk előtt seprve: míg a köztestület nem akadémikus tagjai között 18 % a nők arány (KSZI, 2006b), addig összesen

13 akadémikus nő van, s mint az 5. ábra mutatja, a PhD – MTA doktor arány is igen figyelemreméltó tendenciákat tükröz.

PhD mint belépési küszöb az akadémiai tudományos pályára

Ki kellene alakítani egy olyan eljárást s neki megfelelő elvárásrendszert, amelyben az MTA kutatóhálózatában tudományos munkatársként (legalább) PhD-fokozattal rendelkezők legyenek alkalmazhatók, segédmunkatársként pedig PhD-diák státus meglétének feltételével legyenek alkalmazhatók munkatársak. A tudományos fokozat nélküli diplomás alkalmazottak saját szakmájuknak megfelelő besorolással dolgoznának (mérnök, biológus stb.). Eddig is lehetett mérnökként, vegyészként, biológusként, könyvtárosként stb. alkalmazni diplomásokat, ők a Kjt. bértáblája szerint kapták a bértüket.

Mindez visszacsatolandó az életpálya-modellekhez. Elképzelhető egy olyan rendszer, ahol az első PhD nélküli szakasz csupán három évig tarthat, ezt követően egy ötéves határozott idejű munkatársi ciklus, s az egész pályáját addig MTA-intézetben töltött kutatónál nyolc év után kellene eldöljön, megtörténik-e a véglegesítés. Lehet viszont 3 + 5 +

5. ábra • A nők aránya egyes tudományterületeken a különböző fokozatosok és címek világában (Forrás Papp – Doór, 2005)

5, összesen 13 év (35-36 éves életkor) utánra is helyezni a véglegesítési döntést.

A reformbizottság javaslatainak vitája során megfogalmazódott a vélemény is, amely már a segédmunkatársi szinthez is megkívánja a PhD-fokozatot. Mások, például a TUDOSZ képviselői ugyanakkor megszorítóknak és az intézeti pályától elriasztónak tartják ezt a javaslatot.

Két érv miatt mi továbbra is fenntartjuk a felvetést. Az egyik az érték és a minőségi követelmény általános vonzereje. Az MTA-intézetek nagyobb követelményei a legjobbakat fogják ide vonzani. Másrészt ezzel mintát adunk az egész országnak. Kiindulópontunk a 3. ábra, mely szerint az MTA intézeteiben a kutatók 61 %-ának van tudományos fokozata. Úgy érezzük, a tudományos munkatársi státusoktól kezdődően ezt 100 %-ra kell növelni, optimális esetben azonnal, de legfeljebb egy öt-hét éves folyamat során. Az MTA intézetei már ma is jobban állnak, mint az általános helyzet. Országosan ez az arány (2004-ben) 37 %, a felsőoktatásban pedig 42 % (Forrás: Kutatás, fejlesztés pályázatok és programok a felsőoktatásban). A követelmények emelése emeltyű lesz az egész magyar kutatói rendszer számára, ami – ne feledjük – a frissen PhD-t szerzett jövőző nemzedék számára a kapuk megnyitását jelenti majd.

Egyértelmű, megemelt habilitációs kritériumrendszer a véglegesítésre és a főállás becsületének visszaállítása

Egyik javaslatunk szerint – s ez az életpálya-modellt, valamint a kutatás szervezését is érinti – véglegesítésre (tenure) csak tudományos főmunkatársi besorolástól kerüljön sor. Ezt a nemzetközi szintű tudományos teljesítményhez kell kapcsolni. Az akadémiai habilitációs kritériumrendszert az egyes intézmények már meglévő eljárásainak finomításával kellene tovább formálni, s egységes

értelmezési keretbe helyezni. A véglegesítés feltétele, alapértelmezésben, az MTA doktora fokozat lenne. Ennek hiányában előterjesztő bizottságot (search committee) kell felkérni, mely az adott területen érvényes MTA doktori habitus vizsgálat kritériumait alkalmazza. Ismét a 3. ábrára utalunk. Ha ezt az emelt kritériumot mechanikusan s azonnal alkalmaznánk mai érvénnyel, a jelenlegi helyzetre, akkor ma a kutatók 19 %-a, 466 kutató kerülne véglegesítésre a mintegy 2500-ból. Lehet ezt fenyegetőnek tekinteni, de másik oldalról, a 20 %-os stabil szenior gárda nem is olyan aggasztó arány.

Kétirányú kritika érte javaslatunkat. Az egyik az egzisztenciális bizonytalanságot emeli ki. A másik szerint viszont sosincs szükség véglegesítésre. A probléma pontos elemzéséhez újra kell értelmezni a 'véglegesítés' fogalmát a nemzetközi tapasztalatok alapján is. Az akadémiai honlap reform-rovatában Tolnai Márton áttekinti a releváns európai körképet, érdemes azonban az amerikai tapasztalatot is mérlegelni, ahol mintegy két évtizede folyt nagy vita az egyetemi véglegesítésről. Ennek ott a több összetevőjű, a tehetségért versengő rendszerben az volt a konklúziója, hogy a véglegesítés intézménye a szerényebb intézményeknek is érdeke. A véglegesített kutatókat nehezebb ugyanis elcsábítani.

Mi magával a felvetéssel csupán vitát szeretnénk generálni a végleges megoldás előtt. A kérdés átgondolása során kell eldönteni azt is, hogy már most érvényesíteni kell-e ezt a javasolt elvet és rendszert, vagy csupán előrefelé, a mostani alkalmazásoktól kezdve. Fontos előrebocsátani, hogy az ehhez kapcsolódó szociális kérdéseket – bankkölcsön-garancia s hasonlók – meg kell oldani. A hazai helyzetben nehezen elképzelhető azonban az a szakszervezet javasolta megoldás, hogy maradjon meg általános határozatlan idejű foglalkoztatás a kutatóknál, s ezt egészítse ki az idői pontokhoz tartozó teljesítés megítélése. Ismerve

a hazai összefonódásokat, ez a rendszer nehezen vezetne bárkinél is a közalkalmazotti jogviszony megszüntetéséhez.

Mindenképpen szükség van arra, hogy ez az átalakítás a közalkalmazotti státussal kapcsolatos jogi megfontolásokat s tervezett állami kezdeményezései módosításokat is figyelembe vegye. Gyakori ellenérv a javasoltakkal szemben az MTA-egyetemek teljes konvertálhatóságának elve. Ez bizonyára fontos elv a juttatások egyenértékűségében. A konvertálhatóság, azonban, nem szabad akadály legyen a követelmények s a színvonal emelésének. Nem lehet olyan fétis az automatikus ekvivalencia, melyet nem kísér azonosság a teljesítményelvárásokban.

Külön sajátos kérdés az, hogyan érvényes mindez a támogatott, jórészt egyetemi kutatócsoportokra? Ott ugyanis az MTA-alkalmazottakra, épp a pályázati rendszer miatt, nem lehetséges a véglegesítés. Megoldás kell arra, hogy az MTA doktori cím elérésénél a kutatót véglegesítse, s így mintegy vegye át az egyetem vagy valamely MTA-intézet.

Másik javaslatunk a kutatóhálózatban a teljes munkaidejű foglalkoztatás egy helyen történő kizárólagosságát emeli ki. Ez növelné a tényleges kutatói létszámot, ugyanis az MTA-alkalmazottak nem vennének el másutt munkahelyeket a friss PhD-s fiatalok és például a hazatérők elől. Másrészt azzal, hogy az MTA kutatóhálózatában kutatóként dolgozók másutt nem vállalhatnának teljes állású munkaviszonyt, el tudjuk kerülni az érdekek konfliktusát és a színlelt munkahelyeket. Alapesetben az akadémiai kutatóknak legfeljebb egy 50 %-os munkaidejű másik, tudományos vagy oktatói munkaviszonyuk lehet. Mivel ezt alapesetnek nevezzük, a kidolgozandó részletes szabályozás ismerhet kivételeket, de ezek mérlegelt engedélyezését magasabb, s testületi szintre kell emelni. Egy intézetigazgató párhuzamos állása például az AKT engedélyéhez lehetne köthető. Az intézeti igazgatóknak különösen

tilos vezető állás (tanszékvezetői, dékáni stb.) beosztás elvállalása más intézményben, hiszen ez érdekütközésekhez is vezet.

Mindennek kidolgozása során első lépésben az MTA vezetése pontos képet kellene kapjon a különböző alkalmazási formák (teljes munkaidejű, részállású stb.) gyakoriságáról a különböző kutatói rétegekben és szakterületeken. A pontos adatok híján is jelenleg igen heterogén a kép. Bizonyos helyeken az a gond, hogy a diákokat az intézmény ellenszolgáltatás nélkül fogadja, másutt viszont a teljes munkaidejű párhuzamos vezetői foglalkoztatások is jellemzőek. Ugyanakkor módot kell találni arra, hogy a pályázati pénzforrásokból szabályozott – például az amerikai „nyári fizetéshez” hasonló – módon emelkedjen a teljesítő kutató jövedelme. Ez megtörténhetne a legfeljebb két hónapos nyári fizetés betervezhetőségével a pályázatokba. Az OECD sokat emlegetett, de keveset idézett országjelentése is ezt mondja: „A reform azt is megkívánhatja, hogy növekedjen a teljesítményalapú bérezés az MTA kutatóinál” (OECD, 2005, 15.). Kétségtelen, hogy félállásban a kutatók kevésbé vonzóak az egyetemek számára. Ennek kezelésére a kutatóintézetek és az egyetemek között szerződéses s nem egyéni munkavállalások kell megoldást adjanak.

Mind ezek a távlati kompetitív elemek az intézményhálózatban azt is jelentik, hogy a pozitív oldal – nyitottság – mellett vesztesek és csalódottak is lesznek. Az MTA központi apparátusának tervezett szolgáltatói megoldásaiban szüksége lesz a versenyszerű rendszerből fakadó pályamódosításokat segítő tanácsadó szolgáltatásra is.

Igazgatói pályázatok

Egy versengőbb rendszerben magát az igazgatói pozíciót is vonzóbbá kell tenni. Egy akadémiai kutatóintézet vezetéséért a legjobbaknak kellene versengeniük. Önállósággal és teljesítményhez kötött

anyagi juttatásokkal vonzóbbá kell tenni az igazgatói beosztást. Jogosítványait a dolgozók irányába – intézeti stratégia és ebből fakadó preferenciák érvényesítése, pályázatok mérlegelése, külső állások bejelentése – növelni kell, miközben az intézetek irányításában (humánpolitika, gazdálkodás, kapcsolatmenedzsment), ezzel együtt megnőne az igazgató tervezési és elszámolási felelőssége is. Az igazgatói pályázatokat nemzetközileg már nyitottá tettük. Ezt a gyakorlatot intézményesíteni kell, s eljárásait rögzíteni. Magyar pályázóknál legyen követelmény az MTA doktora fokozat, külföldiekénél az ennek megfelelő, elismert kutatóhelyen végzett, legalább tízéves egyetemi tanári vagy kutatásszervezői munka. Ezek is olyan követelmények, amelyek alóli kivételre indokolt esetben csak magasabb szintű testület adhatson engedélyt.

Az intézeti igazgatói pályázatok elbírálásánál az eddigieknél lényegesebb szemponttá kell válnia a menedzsment, pályázati és vezetői képességeknek. Az igazgatói pályázatnak világos koncepciót kell tartalmaznia a vezetésre, s külföldi pályázók esetén a magyar jogi s adminisztratív helyzetben történő eligazodás vezetői megoldására. Az igazgatói pályázatok elbírálására aktív keresési joggal is rendelkező előterjesztő bizottságot (search committee) kell kialakítani. Meg kell találni a megfelelő módot és időzítést arra, hogy a bizottság az érintett kutatói közösség véleményét is megismerje. A megfelelő osztály megkérdezése alapján a háromtagú bizottságot a főtítkárr kéri fel, úgy, hogy annak legalább egy külföldi tagja is legyen. Az igazgatót a bizottság javaslata alapján a főtítkárr terjeszti fel kinevezésre az elnökhöz. Külföldi pályázónál mindenképpen nemzetközi bírálóbizottság szükséges.

Az intézetek belső működésének átalakulása

Az intézethálózaton belül fokozatosan olyan szervezeti formákat kell kialakítani, melyek

módot adnak arra, hogy véglegesített állású vezető kutatók köré csoportosulva a kutatási erők koncentrálnodjanak, jelentős méretű és támogatású, versenyhelyzetben lévő munkacsoportok működjenek. (Ezeket részletesen jellemzi a köztisztületi vitában s a közgyűlésen elhangzott hozzászólásában is Fésűs László. Szövegünk jórészt az ő javaslatán alapszik.) Ezek a csoportok öt-hét évre alakuljanak, majd kerüljenek felülvizsgálatra, és a támogatások legyenek újra megpályázandók. A kritikus tömeg elérését és fókuszált kutatást lehetővé tévő, projekt alapú működési rendszer jönne így létre, amely biztosítja nyolc-tíz kutató az „elnyert” időszakra nem közalkalmazottként történő alkalmazását, az infrastruktúra fenntartását és a működés alapfeltételeit – ehhez nyerhet el a csoport további hazai és külföldi pályázati forrásokat. Hasonló méretű csoportok lennének ezek tehát, mint az MTA támogatott kutatóhelyi pályázati rendszerében. Itt viszont a stabil elemet nem az egyetemi állású vezető kutató, hanem az MTA állású vezető kutató nyújtja. Ez a versenyszerű megoldás módot ad két további nyitottság megjelenítésére. A rendszer kialakítása után – maga ez a kialakítás feltehetően az egyes intézetekből kellene induljon, s teljeskörű bevezetése négy-öt évet igényel – módot kell adni arra, hogy „külső” csoportok is pályázhassanak. Továbbá így érhető el, hogy a kutatóintézetek tematikája a tudomány inherens változásait.

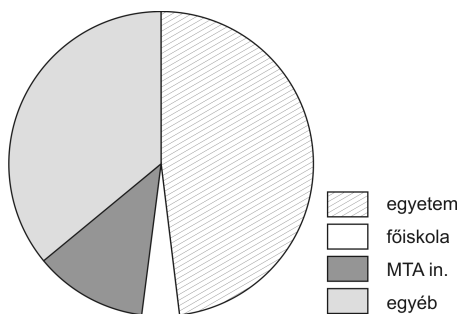
Az MTA és a felsőoktatás közti kapcsolatok megújítása

„Vannak, akik szerint a diákokkal való kapcsolat hiánya ezekben a kutatóközpontokban csökkenti a kreativitást, s sok kutató, miközben keményen megküzd az intézménybe való bejutásért, amint bekerült, elveszíti lendületét” (OECD, 2005, 118.) Bár sokunkban kételyeket hagyhat a mottóban látható jellemzés, biztos, hogy az MTA kutatóháló-

zatában a belső élet egyik kulcskérdése is a felsőoktatással való kapcsolatok mikéntje. Amellett érvelünk, hogy ezt a kapcsolatot az egyéni szerepvállalás helyett intézményesítetté kell tenni, mintegy behozni az intézetek falai közé a diákokat. Ez a kérdésnek csupán az egyik oldala. A MTA országos felelőssége a tudományért kiemelten előtérbe állítja a felsőoktatás kérdéskörét.

A magyar kutatási potenciál legnagyobb rétege a felsőoktatásban, elsősorban az egyetemeken dolgozik, 63%-a, teljes munkaidőre átszámítva ez a hazai K + F munkaidő 40 %-át jelenti, költségvetésben pedig a teljes K + F ráfordítás 26 %-át (Forrás: Kutatás, fejlesztés, pályázatok a felsőoktatásban). Ez már önmagában is indokolja, hogy a magyar tudományosság egészéért is felelős Magyar Tudományos Akadémia kiemelten foglalkozzon a felsőoktatás és saját rendszere kapcsolatával. Ezt a sajátos felelősséget növeli, hogy az MTA testületeiben a tagok többsége felsőoktatási, dominánsan egyetemi munkahelyű – másfelől pedig az utóbbi tíz évben átlagosan számolva 175 akadémikus és 1073 MTA doktora dolgozik a felsőoktatásban.

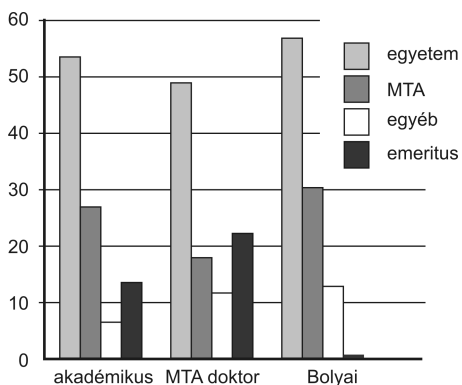
A 6. ábra mutatja a felsőoktatás domináló szerepét a köztisztületben, a 7. ábra pedig a különböző ösztöndíjak és tiszteletdíjak rendszerében. Ez utóbbi azért fontos mozzanat, mert arra utal, hogy a személyi

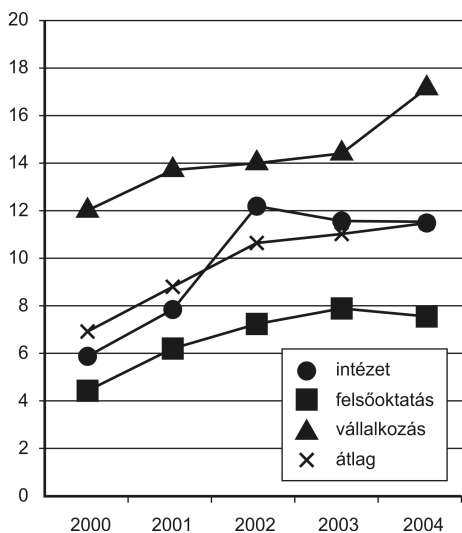
6. ábra • A köztisztület tagjainak munkahelye

juttatásokban az MTA által kezelt források hozzájárulnak a felsőoktatásban dolgozó és kutató kollégák méltóbb életszínvonalához, ahhoz, hogy a kvalifikált munkára tudjanak összpontosítani.

A felsőoktatási terület iránti közös felelősség miatt kezdeményezzük, hogy közös,

7. ábra • A különböző munkahelyek részesedése az ösztöndíjak és juttatások rendszeréből

8. ábra • Az egy kutatóra jutó kutatási ráfordítás (millió forint) alakulása az utóbbi években (forrás: Kutatás, fejlesztés pályázatok és programok a felsőoktatásban)

operatív MTA – Magyar Rektori Konferencia (MRK) bizottsági rendszer jöjjön létre, s foglalkozzon a kutatási és innovációs stratégia kérdésével, tehetséggondozással, az MTA kutatóinak részvételével a PhD- és a mesterképzésben, a kutatócsoportok közös finanszírozásával. Részletezve: feladatai lehetnének:

- az MTA kutatóhelyek szervezett részvételi kereteinek kialakítása az egyetemi irányítású PhD-képzésben;
- a természettudományos és műszaki képzés felfejlesztésének stratégiai;
- a kutatóegyetemi fejlesztések koncepciójának kialakítása;
- a tudományos életpályamodell változatainak kidolgozása;
- a nők tudományos karrierjének támogatása;
- a kutatóhelyek szerepe a középiskolai tehetséggondozásban, a korai 'tudósnevelésben';
- a fiatal (pre- és posztdoktori) kutatók elhelyezkedési lehetőségeinek bővítése;
- a külföldi kutatóhelyeken működő fiatal kutatók hazai kutatási környezetének megteremtése;
- a felsőoktatási támogatott kutatócsoportok stratégiai kérdései;
- az MTA és a felsőoktatás közötti konzultáció során meg kell találni az a formát, ahol a kutatócsoportok létesítésének és értékelésének döntési folyamatába az egyes egyetemek, illetve az MRK is be tud kapcsolódni.

Az MTA és az egyetemek együttműködésében lehet hatékony a nemzeti tudománypolitikai és K+F innovációs stratégia kidolgozása, amely az alapkutatások mellett képes jövőképet adni az alkalmazott kutatási irányokra. A három szereplő – MTA, egyetemek, gazdasági/felhasználói szféra – együttesen tudná a politikai döntéshozókat meggyőzni a nemzeti K+F stratégia fontosságáról, a K+F GDP-arányának növeléséről. Közös célja ennek az együttműködésnek, hogy

három év alatt, összhangban a formálódó tudománypolitikai stratégia terveivel, hazai forrásból a GDP-arányos kutatástámogatás érje el az 1,5 %-ot, szigorú beszámoltatással a befektetés hozadékaról, természetesen nem feladva a hosszabb távú, 3 %-os célt. Mint a 8. ábra mutatja, mind az egyetemi, mind az akadémiai szféra igen alulmarad az egy kutatóra jutó ráfordításban a vállalati területhez képest. Ez is mutatja, hogy nem egymás rovására, hanem együtt kell küzdenek a forrásokért.

Az MTA kutatóhálózatának oktatási szerepe

E téren vannak rövid távú, közvetlen és hosszabb távú megfontolások. A rövid távú, már létező, illetve azonnal kialakítható megoldások mellett törekedni kell a hosszabb távú tíz-tizenöt év alatt kialakítható megoldások körvonalazására is.

Az Akadémia egyik hozzájárulása az egyetemi képzéshez a támogatott kutatócsoportok oktatási szerepvállalása, amely félévente mintegy 1600 felsőoktatási kreditet jelent, vagyis mintegy száz magasan minősített oktató munkáját „váltja ki”. Ez mintegy mintát is jelenthet az egész kutatóhálózatnak. Megoldást kell keresni arra, hogy az intézeti kutatók vállalt oktatási tevékenysége beszámítható-e intézeti munkájukba, összhangban azzal a törekvéssel, hogy csökkenjen a többszörös közalkalmazotti foglalkoztatás aránya. Ehhez természetesen az OKM szabályozó munkájával lehetőséget kell találni arra, hogy az akkreditációs folyamatokban az érintett képzőhelyekkel szerződéses viszonyban álló kutatóintézetek kutatói is számításba jöjjenek.

Rövid távon arra van szükség, hogy – a támogatott kutatócsoportok gyakorlatát követve – az MTA intézetei is szervezett, intézményes formában kapcsolódjanak a felsőoktatáshoz. Ennek jogilag rendezett formájáról az MTA és az OKM között központilag, másrészt és

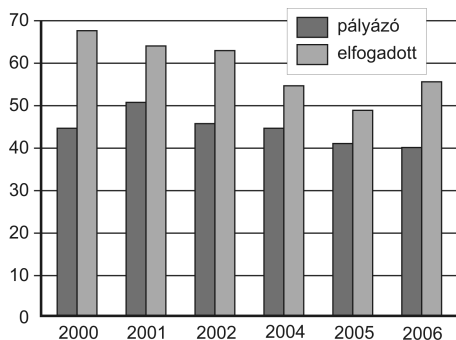
ez után az intézetek és az egyetemek között egyedileg kellene megállapodni, s már a készülő PhD-képzési rendeletben is figyelemmel kellene lenni erre. Ebben a rendszerben az egyetemek „előnye” a speciális tudás bevonása mellett az MTA kutatási potenciál akkreditációs figyelembe vétele lehetne.

Ugyancsak szeretnénk már rövid távon is megnyitni az intézeteket a felsőoktatásból jövő kollégák számára. Megoldást kell találni arra, hogy a felsőoktatásban dolgozó, már véglegesített, docens és egyetemi tanár kollégák öt-tíz hónapos időszakokra az MTA kutatóhálózatának feltételeit és közegét élvezve dolgozhassanak. Pályázatokat kell kiírni meghatározott tudományterületeken az MTA intézeteibe, nem ragaszkodva ahhoz, hogy az adott témát az érintett intézetben is kutassák, csak ahhoz, hogy ne legyen teljesen idegen az intézet tudományterületétől. Erre vannak már példák, az MTA Nyelvtudományi Intézete köztük az egyik. Kenesei István igazgató megfontolt véleményére építve ez a javaslat a megindult gyakorlatot próbálná meg intézményesíteni. Ennek forrásait átfogó OKM–GKM–MTA megállapodás biztosíthatja. Mindez természetesen nem érinti azt, hogy ellenirányú folyamat is lehet a rendszerben, mely az intézetektől az egyetemek felé irányul, sem azt, hogy a felsőoktatásban dolgozók számára a kutatóév legfontosabb célpontjai a külföldi műhelyek.

Az Akadémiának a felsőoktatással kapcsolatban sajátos hitelesítési szerepe is van. Az MTA nemzeti jelentőségű feladata annak bemutatása, hogy szelektív értékrendszere igen kompetitív. Ezen a rendszeren keresztül (MTA doktora, akadémikusok) sajátos hitelesítő vonatkoztatási és értékelő eljárást biztosít a hazai kutatás egésze, ezen belül különösen a felsőoktatás számára. Az MTA doktora cím megszerzése nem csupán az MTA belső ügyének tekinthető. Az akadémiai doktori eljárásban egy-egy pályázó tudományos teljesítményének és benyújtott

művének értékelésében mintegy száz, a pályázó tudományterületéhez kapcsolódó szakértő vesz részt, összesen mintegy két-száz órányi, magasan kvalifikált szellemi munkával. Ezért az MTA doktora cím odaítélése felfogható úgy is, mint a magyar tudományosság minőségbiztosítási rendszere. Ez az MTA egyik fontos szolgáltatása a magyar társadalom számára. Az egyes intézmények, különösen az egyetemek igen nehezen lennének képesek saját minőségbiztosítási rendszerükben hasonlóan munkaiigényes és külső, objektív rendszert alkalmazni. Értékmérő lehet ez a cím a felsőoktatásban történő professzori kinevezéseknél is. A magyar felsőoktatás meghatározó része el is fogadja ezt, és a professzori kinevezéseknél megköveteli az MTA doktora cím meglétét. Erre jogszabály nem kötelezi, ezt önként vállalja, ami növeli az Akadémia tekintélyét is.

Ugyanakkor itt egy állandóan újra hangsúlyozandó mozzanatról van szó. Mint a 9. ábra mutatja, ennek a külső, objektív értékelésnek a figyelembe vétele a felsőoktatásban aggasztóan csökken. Az MTA és az egyetemek közös felelőssége, hogy megfordítsák a trendet. Ez nem a cím miatt fontos, hanem azért, mert a mögötte rejlő tendencia az egész magyar felsőoktatás bizonytalan mi-

9. ábra • MTA-doktorok aránya az egyetemi tanári kinevezési eljárásban a MAB adatai szerint (Szántó Tibor szíves segítségével)

nőség tudatának, a kutatás intézményi elhanyagolásának fenyegető jele.

Stratégiaileg, hosszú távon az MTA intézetei előtt az is lehetőség volna, hogy nem közvetve és szerződésekkkel, hanem saját jogon váljanak a felsőoktatás szereplőivé, saját egyetemet alapítva és szervezve. Az MTA honlapján olvasható hozzászólásában Szelényi Iván tagtársunk felvetette ezt a javaslatot. Ebből hozunk egy idézetet annak illusztrálására, milyen stratégiai lehetőségeket lehetséges a reformról töprengve kidolgozni.

„Mondandóm lényege: elvként kellene leszögezni, hogy az alkalmazott kutatóintézetek kivételével minden kutatónak fizetéséért oktatást is kell végeznie, illetve minden egyetemi oktatónak alkotó kutatómunkát is kell végeznie. [...] A bolognai reform csak akkor vezethet kiváló egyetemi oktatásra, ha a BA/BSc szinten a legjobb kutatók is oktatnak, s nem válik privilégiumukká, hogy csak PhD-diákokkal kell foglalkozniuk.

Mindebből következik, hogy hosszabb távon a jelenlegi akadémiai intézeteknek egyetemi oktatási feladatot is vállalniuk kell (s nem egy-egy „oktatóévben”, hanem rendszeresen s nem külön díjazásért, hanem rendes fizetésükért). Ez vagy úgy képzelhető el, hogy az intézetek beolvadnak létező egyetemek tanszékeibe, vagy a teljes intézményhálózat idővel átalakul egy új egyetemmé. Számomra a legvonzóbb egy új egyetem létrehozatala lenne, ami fokozatosan építené ki oktatási profilját s fokozatosan – akár több évtizedes folyamat alatt – válna le az MTA-ról.

Érvek emellett:

1. Az MTA az egyetlen igazi »univerzitas« Magyarországon, egyetlen olyan intézmény, mely minden tudományszakot egy intézményben valóban integráltan művel. Olyan, mint Harvard, Yale, Oxford vagy Cambridge.

2. A bolognai reform rendkívüli alkalmat kínál arra, hogy az MTA által alapítandó egyetem valóban a bolognai szellemben működő

BA/ MA/ PhD fokozatokat adományozó intézmény lehessen. Míg más egyetemeken az örökölt struktúrák miatt a BA minden valószínűség szerint túlspecializált lesz, az új egyetem meg tudna valósítani egy »liberal arts« BA programot, ami elvégzése után teljesen »átjárható lenne»: a diákok szabadon választhatnák, milyen MA/PhD programokat vesznek fel...

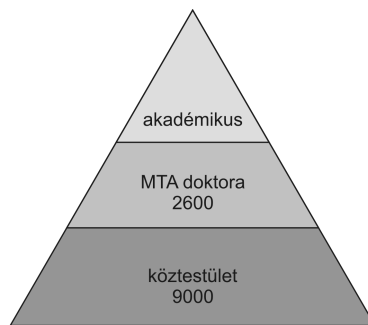
3. Ez stratégia lehetne az intézmény hosszabb távú finanszírozására. Tandíj úgyis lesz – az MTA által alapított egyetem lehetne non-profit magánegyetem, mely néhány éves átmenet után el tudná émi, hogy működésének alapköltségeit a tandíjak fedezzék, s azok ne az MTA, illetve az állam költségvetését terheljék.” (Szelényi Iván hozzászólása az akadémiai reformhoz)

A köztestület megújulása

Az MTA testületi világa meglehetősen kompetitív piramisszerűen építkező rendszer, mint a 10. ábra emlékeztet rá.

A testületi rendszer a Magyar Tudományos Akadémia legrégebben működő alrendszere, melynek hagyományai és az általa képviselt nemzeti tudományos kompetenciák révén is központi jelentősége van. A rendszer az 1994-es akadémiai törvénnyel fontos demokratikus átalakuláson ment át. Az akadémikusok és az akadémiai bizottságok hagyományos szervezetét ettől fogva egészíti ki a köztestület nyitott rendszere, amely jelenleg egészében több mint 12 000 tagot számlál. A teljes testületi rendszer kompetitív demokratizmusát mutatja, ha összevetjük a három szintet: 341 akadémikus mellett 2424 doktor és 8972 PhD és kandidátus tagja van. A releváns arányok 7,1 és 3,7.

A rendszer kompetitívása az utóbbi évtizedben inkább növekedett, különösen a köztestület és az MTA-doktorok viszonyát illetően. Természetesen a kompetitív rendszer meritokratikus működésmódokat (is)

10. ábra • Az MTA testületi rendszerének piramisa

eredményez, s a rendszer lépcsői közötti átjutásban mindig vannak vesztesek, akik hajlamosak a szabályok megkérdőjelezésére. Javaslataink azonban nem ezeket a mozzanatokot érintik, hanem a rendszer tartalmasabb és hatékonyabb működését. Ez a többszintű rendszer felfogásunk szerint a meritokratikus és a mai demokratikus hagyományok szerencsés találkozásából keletkezett, s működési hatékonyságát éppen az öt övező irigységgel teli viták is mutatják.

Itt nem foglalkozunk maguknak a szinteknek a meglétével, s a hozzájuk kapcsolódó, a tudományos teljesítményhez méltóbb életszínvonalat biztosító kedvezményekkel. Javaslataink nem a rendszert, csupán annak működését érintik. Ugyanakkor a bemutatott közvetlen javaslatok mellett itt is kitérünk néhány stratégiai kérdésre.

Az osztályszerkezet és a testület bizottsági rendszere

A hatékonyabb működés, valamint a tudományos osztályok és az intézeti irányítást végző szervezet közötti tartalmasabb kapcsolatok kialakítása érdekében merült fel a tudományterületi szekciók (tagozatok) létrehozásának koncepciója. Ezek nem váltanák fel az osztályokat, hanem meghatározott kérdésekben az osztályok konzultatív összefogására törekednének. Egy példa a lehetséges csoportosításokra:

1. Temészettudományok (nem élő és matematika): III., VI., VII., X., XI.
2. Élettudományok: IV., V., VIII.
3. Társadalomtudományok: I., II., IX.

A testületi vita során más javaslatok is születtek a szekciók szervezésére: ezek lényege bölcsész és társadalomtudomány megkülönböztetése, illetve az alkalmazáson alapuló szervezés.

A szekciók munkájának összehangolására két vezetési változat fogalmazódott meg: vagy az érintett osztályelnökök közül saját maguk által kiválasztott osztályelnök végzi a koordinálást, vagy az Akadémia alelnökei lennének a „szekcióvezetők”. Néhány, a szekciókkal kapcsolatos funkció:

- Az új tagok választása továbbra is osztályszinten történik; ugyanakkor a szekcióvezető (alelnök) és az érintett osztályelnökök előzetes konzultációja elősegíti a tagválasztás gyakorlatának harmonizációját.
- Tudományági és intézeti nagy áttekintések, trendelemzések létrehozása.
- Külső (például kormányzati) megkeresésekre adott akadémiai válaszok tudományos előkészítése.
- Közös szakmai bizottságok létrehozása.
- Közösben rendezett (multidiszciplinaritás!) szakmai előadóületek.
- A Szekció a Közgyűlés keretében átfogó rendezvényen mutatná be a legfontosabb és távlatilag legígéretesebb tudományos eredményeket.

A szekciók kialakításával párhuzamosan a titkársági szervezet is átalakítható lenne a megváltozó kompetenciáknak megfelelően csökkenő adminisztrációs igény alapján. Az új szervezetben az MTA Titkárságának „testületi” és „intézeti” része párhuzamosság helyett összekapcsolódna.

A tudományos bizottságok munkája és szerveződése is újragondolandó. A bizottságok rendszerének kiindulópontja a köztestületi tagságot is szervező tudományági bizottsá-

gok rendszere, melyeknek fel kell eleveníteni áttekintő és orientáló szerepét. Ezekhez a bizottságokhoz tartoznak a szakmai áttekintések és a minősítési ügyek. Ezt egészítenék ki a szekciók kezdeményezésére kialakult interdiszciplináris bizottságok. A tudományági bizottságoknál meg kell erősíteni az áttekintések szerepét, valamint beszámoltató és konzultatív kapcsolatot kell kialakítsanak a doktor képviselőkkel. Az eddigieknél érve-lőbben, nyitottabban kellene megszervezni a bizottságok kialakítását is, a szakmai érdem, s a szakterületi szempontok artikulálásával. Ez a demokratizmus egyik kulcskérdése lehet az Akadémia testületi világában.

A közgyűlési doktor képviselőknek csak MTA doktora fokozattal rendelkezők legyenek megválaszthatóak. (Ez zömmel eddig is így volt.) Azért tartjuk fontosnak, mert ez is egy olyan mozzanat, ahol az MTA a saját maga képviselte minőségelvet nem szabad elfeledje, amikor saját hierarchiájáról van szó. Ezzel párhuzamosan az osztályok tanácskozási jogú tagjait – ha ez a státus továbbra is megmarad – a doktor képviselők közül válasszák. Vannak olyan jogértelmezések is, amelyek szerint a 'tanácskozási tag' nem is létező kategória. Ez alól kivételt képezhetnének bizonyos szakterületeken azok az esetek, ahol például országos intézetek vagy más intézmények indokolják a tanácskozási tagságot. Ha gond van a nevekkal, ezt át lehet nevezni 'állandó meghívottnak'. Ugyanakkor a doktor képviselők minden kérdésben szavazzanak, kivéve az akadémikusválasztást.

A köztestületi tagság és képviselet

A testületi munka újragondolásának kitüntetett kérdése a demokratizmus. Ki kell dolgozni annak eljárásait, hogy a majd 10 ezer főnyi külső köztestületi kör is kapcsolódjon az Akadémia életéhez, s módja legyen szavának hallatására. Kiegészíti ezt a magyar tudományosság egészének képviseleti igénye. Újra kell fogalmazni a határon túli magyar tuda-

mányosság képviselőinek szerepét és jogszabályait, amint az 2006-ban, a tagválasztás konkrét kérdésében meg is történt.

A köztestület megújításában szembe kell néznünk azzal, hogy ezt a tizenkétezer szakmai korporációt az 1994-es törvény nagy demokratikus vívmányának tartjuk, azonban igen kevés funkcionális köze van az Akadémiához ennek a 'külső körnek'. Megfontolásra javasunk ezért két, egymást nem kizáró javaslatot. Az egyik szerint a köztestületi tagságot valahogyan elbírálandó 'folyamatos' tudományos munkához kell kötni. A másik szerint alakítsuk ezt egy PhD-fokozathoz kötött igen vonzó szervezetté, tagdíjjal s szolgáltatásokkal (*Magyar Tudomány*-előfizetés, adatbázisok, konferenciameghívások stb.).

A demokratizmus jegyében és a döntések következményviselése elvének érvényesülése érdekében a közgyűlés összetételében is a realitáshoz igazíthatnánk a szabályokat. Megfontolható egy olyan, az 1994-es törvényből kiinduló megoldás, amelyben a közgyűlésben egyenlő létszámú lenne a doktor képviselőknek és az akadémikusoknak (200-200). Az akadémikusok maguk döntenék el, hogy a kétszáz 70 év alatti tagtársuk vagy egy belső választással kialakított kör képviselje őket a közgyűlésben.

Az akadémikusválasztás elvei

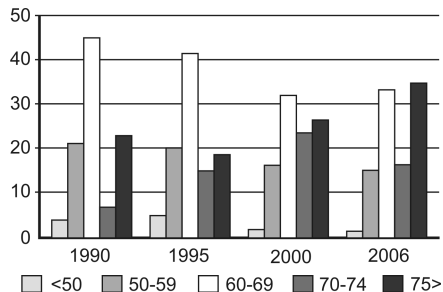
A reformbizottság által megvitattott javaslatok között szerepeltek olyanok, amelyek a választásba valamiképpen bevonták volna a tágabb köztestületet. Ez azonban nem aratott sikert, a többség úgy tűnik, ragaszkodik a feltürelről szerveződő meritokráciához.

Ugyanakkor fontos mérlegelni azt, hogy a meritokratikus rendszeren belül milyen változások növelik a véleményösszehangolás lehetőségeit. Jelenleg a szavazás az osztályokban is egyfordulós, s számos értelmezési vita kíséri a megelőző véleménypuhatólósokat. A vádaskodásoktól sem mentes fejkopogta-

tások helyett javasoljuk, hogy a szavazás az osztályok szintjén legyen többfordulós. Ez segítené a támogatottság mérlegelőbb feltárását. Fontos lenne bevezetni az interdiszciplináris jelölést, mind az akadémikusválasztásnál, mind a doktor képviselőknél. Ez az éppen legdinamikusabban fejlődő területek megjelenítését segítené elő, előzetes nemzetközi és hazai trendelemzésekre alapozva, hogy mely területek kerüljenek be ebbe a sávba.

Megoldandó továbbá az MTA-tagok megválasztási életkorának emelkedéséből származó probléma, amit a 11. ábra mutat. Eszerint ugyanis fennáll az a veszély, hogy olyan arisztokráciát hoz létre az Akadémia, amelyben másokról olyanok hoznak döntéseket, akik nem vesznek kockázatokkal részt a társadalmi élet azon területeinek munkájában, amire döntéseik irányulnak. Ez az „új arisztokrácia” különösen kockázatos a gyorsan változó tudományos és társadalmi világban, ahol a bölcsesség szerepe nem mindenben világos. Korlátozódik a lehetőség nem egyszerűen a fiatalok, hanem az új tudományos területek és témák bekerülésére a magyar tudomány egészét képviselő és irányító testületbe.

Mindezek miatt továbbra is fontosnak tartjuk, hogy az elutasító vélemények ellenére napirenden tartsuk a tagválasztás néhány elemének átgondolását. Valóban ne legyen-e szerepe a köztestületnek az akadémikussá válás teljes

11. ábra • Az akadémikus életkorának alakulása az utóbbi 15 évben

folyamatában? Eredetileg két javaslatunk volt: reprezentatív jelölés, meritokratikus választás. Illetve meritokratikus jelölés, reprezentatív választás. A kettő eltérése abban van, hogy mikor jelenítheti meg véleményét a tágabb köztestület.

*

Hogyan is állunk első lépéseinktől számítva, mit teljesítettünk abban az értelemben, hogy foglalkoztunk vele? A 2006. május 22-i, az elnökségi ülést előkészítő „tézistáblában” bejelöltük, mely javaslatokat „kezeli” valamilyen értelemben a mostani állapot (+), s melyeket nem, ezeknél nem szerepel jel. Oda is + jelet írtunk, ahol nagy vitákat váltott ki az eredeti tézis, de valamilyen formában továbbra is mintegy állva maradt. Hivatali tekintetben nem voltunk feledékenyek. A májusban

felvetett 40 kérdésből a jelenlegi határozatok 25-öt továbbra is életben tartottak. Stratégiai megjegyzéseink a szövegben azt is megmutatták, hogyan lehet távlatosabban gondolkodni olyan kérdésekről, amelyekben van már lokális, rövid távú javaslat.

Végezetül – visszautalva az akadémiai rendszerről megfogalmazódott konstruktív feszültségekre – hasonló tipológia rekonstruálható a reformfolyamatot ért kritikákból is:

Túl gyors – Túl lassú
 Túl radikális – Túl konzervatív
 Túl önfejű – Túl sok a vita
 Túl belterjes – Túl kifelé tekint
 Bízunk benne, hogy jelen összefoglaló alkalmas lesz e polarizáltság termékeny feloldásához, s hozzájárulni a további vitákhoz!

Tézisek az akadémiai reformhoz 2006. május 22.

Sorszám	Tézis	Mai állapota
	<i>Tudományos testületi rendszer</i>	
T/1	Az MTA mint autonóm köztestület, vegyen át bizonyos K+F államigazgatási feladatokat, azaz országos feladatokat is lásson el, és ehhez kapjon megfelelő jogosítványokat.	+
T/2	A köztestület bizottsági hálózatára alapozva az MTA képes és alkalmas arra, hogy a kutatás területén betöltse az értékelő és „minőségbiztosító” szerepet, mely alapvető a tudományos sztenderdek nemzetközi igazításában.	+
T/3	Az osztályok rendszeresen országos tudományági helyzetelemzéseket készítenek, ciklusonként néhány kiemelt területről.	+
T/4	Az osztályok, az AKVT, a választott vezetők és a „bizottságok” viszonyát újra kell rendezni. (A vált.: testület szerepe növekedjen a kutatásirányításban; B vált.: a testület minimalizálódó szerepét önigazgatás váltja fel.)	
T/5	Az osztályok bizonyos munkákra – tagválasztás előkészítése, tudományterületi elemzések stb. – alkossanak szekciókat (három vagy négy szekciót), alelnöki vezetéssel.	+
	A köztestülethez tartozás jelentősége és a hozzá kapcsolódó feladatvállalás	

- T/6 növekedjen. Ennek részeként a választott képviselők vegyenek részt az osztályok munkájában, s szünjön meg a tanácskozási jogú tag kategória. +
 A tiszteletdíjakhoz kapcsolódjon feladatellátási kötelezettség a tudományos közélet meghatározott formáiban való részvételre. Aki ezt nem vállalja, a címet használhatja csak, tiszteletdíj nélkül.
- T/7
- T/8 A szenior tagok önkéntes kivonulása (75 év felett) a testületi munkából.
- Az MTA kutatóhálózata*
- K/1 A kutatóintézeti hálózat átalakításának alapelvei között kiemelt jelentősége van a kutatói autonómia és a működési hatékonyság egyidejű érvényesülésének. +
- K/2 Az intézethálózat reformjában figyelemmel kell lenni az egyes tudományterületek eltérő sajátosságaira.
- K/3 Az intézetek küldetésnyilatkozatait újra kell fogalmazni. Világos alapfeladatokat kell körvonalazni. +
- K/4 Az intézetek értékelésének rendszerében növelni kell a hosszabb (3–5 éves) ciklusonként megvalósuló, az intézetektől független auditok szerepét. Ebben kulcsszerepet játszhatnak a megalakuló nemzetközi felügyelő tanácsok. +
 Az intézeti teljesítmények értékelésének közvetlen hatással kell lennie az intézet vezetőségének megítélésére, a vezetőket érdekeltté kell tenni a kutatási teljesítmények minőségéért, a kutatásszervezési folyamatok hatékonyságáért, a kutatói és kiszolgáló személyzet fejlesztéséért.
- K/5 Az igazgatói pályázás, követelmények, kinevezés beszámolás rendjét újra kell szabályozni. Emelni kell a követelményeket, kizárni az összeférhetlenségeket. A kutatóintézetek igazgatói megbízásuk ideje alatt ne tölthessenek be másik főállást, és a nem vezető beosztású intézeti alkalmazottak körében is törekedni kell a főállású akadémiai munkahely tekintélyének – újonnan elkészítendő szabályzási irányelvekkel alátámasztott – védelmére. +
- K/6 Az intézetigazgatói pályázatok elbírálásánál az eddigieknél lényegesebb szemponttá kell válnia a vezetői képességeknek. Az igazgatói pályázatoknak tartalmazniuk kell a vezetői csapatra és a vezetési struktúrára vonatkozó elképzeléseket is. Az intézeti működésben (pályázatok kezelése, folyamatszervezés, emberi erőforráspolitika stb.) meg kell honosítani a kutatásszervezés legjobb nemzetközi gyakorlatait. +
- K/7
- K/8 Az új irányítási rendszerben az AKVT-nek a mainál nagyobb szerepet kell adni. +
- K/9 A kutatói közalkalmazotti státusz alapfeltétele legyen a tudományos fokozat. Meg kell szüntetni a korai véglegesítést a kutatóknál, azt személyes, nemzetközileg elismert teljesítményhez kell kötni. +

- Az MTA kutatóhálózata – önállóságát megőrizve – alapja lehet a létrejövő nemzeti kutatólaboratóriumoknak. A strukturális alapokból származó,
- K/10 decentralizált fejlesztések „nyitott kutatóhálózatot” teremtenek, ahol e rendszer megfelelő háttért képes biztosítani bármely, a szakterületen működő hazai kutatóhely, egyetemi tanszék, vállalkozás számára.
- K/11 Megfontolandó egyetemi kutatócsoportok klaszterekbe szervezése, intézet felé alakulása, ahol sok kapcsolódó téma van.

Finanszírozás, vagyongazdálkodás

- F/1 Az MTA és a pénzügyi kormányzat által közösen elfogadott költségvetési irányelvek időbeli hatálya a jelenlegi egy évről öt évre nőjön, így teremtve meg a stabilitást a legfontosabb finanszírozási célok prioritásainak érvényesülésében.
- Ezen a csomagon belül kiemelt szerepe van a kiszámítható alapellátás
- F/2 biztosításának, valamint a gazdálkodásnak és a vagyongazdálkodásnak + a jelenleginél kiszámíthatóbb tervezést lehetővé tévő átalakításának.
- F/3 Az Akadémiának mint köztestületnek – a köztestületi tulajdon modellje + szerint – hozzá kell jutnia az MTA saját vagyonához és a rábízott vagyonhoz.
- F/4 A vagyongazdálkodásban az Akadémia a felsőoktatási intézményeknek + törvény által biztosított jogaihoz hasonló jogosultságokat kíván érvényesíteni.
- Szükség van a kutatóintézetek működési hátterének racionalizálására.
- Az MTA által jelenleg is nyújtott és a később nyújtandó háttérzolgáltatásokat a méretgazdaságosság elvének megfelelően kell kialakítani, azaz + át kell alakítani az infrastruktúrával (kiemelten a telephelyekkel) való gazdálkodás, a pénzügyi-számviteli kiszolgálás, a közbeszerzések menedzselése és az egyéb szolgáltató folyamatok rendszerét.
- A kutatásra fordítható MTA-források elosztásánál a „teljesítmény és kiválóság” finanszírozására, a feladat- és projektfinanszírozásra, az elnyert
- F/6 külföldi pályázatok saját forrásból történő kiegészítésére (matching fund), + valamint az interdiszciplináris kutatások támogatására központilag biztosított összegek aránya a költségvetésben 3%-ról indul, évi 30%-os növekménnyel öt év alatt elérheti a 12%-ot.
- F/7 Szabadalmi jogok és copyright munka fejlesztése. +
- F/8 Intézetek alapította vállalatok s bevételeik sorsa.
- F/9 Az MTA mintaadó szerepe a védett és a közösségi hozzáférésű intellektuális jogok viszonyában.
- F/10 Az MTA vállalati résztulajdonosi szerepének optimális + érvényesítése (AKKRT, Mindentudás Egyeteme)

Titkárság (hivatal)

- A Titkárság jövőbeni feladatait részben a kialakuló új akadémiai intézményi, testületi és döntéshozatali struktúra és feladatmegosztás fogja meghatározni. Ugyanakkor bármilyen titkársági szervezettel szemben elsőrendű követelmény +
H/1 a magas szakmai minőség, a modern közszolgálati működés kihívásainak való megfelelés. Ennek érdekében szükség van a jelenlegi szervezet külső átvilágítására.
- A kutatóintézeti teljesítmények nyomon követése, azok belső és külső kommunikációja, valamint az Akadémia minőségi elvárásainak közvetítése +
H/2 érdekében felvethető a Titkárság jogosítványai bővítésének szükségessége.
- A Titkárság egyik központi feladata az MTA teljesítményének belső és külső kommunikációja. A közvélemény, a hazai és nemzetközi tudományos +
H/3 közösség, a kormányzati döntéshozók, a gazdálkodó szféra, a civil társadalom, a felnövekvő generációk tájékoztatásának rendszerét úgy kell kialakítani, hogy biztosítható legyen az Akadémia tudományos és tudományszervezői törekvéseinek támogató bázisa.
- A Titkárságnak aktív szerepet kell vállalnia a korszerű kutatásszervezési eljárások és folyamatok (pályázatok, projektmenedzsment, emberi erőforrás +
H/4 fejlesztés, teljesítményértékelés stb.) kutatóhálózaton belüli meghonosításában. Ezek a feladatok a titkársági szervezet jelentős átalakítását igényelhetik.
- Növelni kell a Titkárság „szolgáltató szervezet” jellegét +
H/5 (sajtó, jog, nemzetközi ügyek stb.).

IRODALOM

- Ádám György (2005): „Ej, ráérünk arra még”? Magyar Tudomány. 166, 612–613.
- Az uniós Magyarország tudománypolitikája. (2005): <http://www.mta.hu/index.php?id=1515>
- Enyedi György (2004): A bölcsészet és társadalomtudományok a Magyar Tudományos Akadémián. Magyar Tudomány. 165, 1382–1386.
- Freund Tamás (2006): Mi van a háttérben? Természet Világa. 137, 11,
- Közgyűlési hozzászólások a reformhoz. <http://www.mta.hu/index.php?id=634>
- Köztestületi vita az akadémiai reformról. <http://www.mta.hu/index.php?id=1632>
- KSZI (2006a): A magyar tudomány mérhető teljesítménye. <http://www.mta.hu/index.php?id=1598>
- KSZI (2006b): Köztestületi adatok. 2006 november. Kézirat.
- Kutatás, fejlesztés, pályázatok és programok a felsőoktatásban. Az Oktatási Minisztérium Felsőoktatás-fejlesztési és Tudományos Főosztályának 2005. évi jelentése. http://www.okm.gov.hu/letolt/felsoo/felsoo_jelentes_2005.pdf
- Makara Gábor (2006): „A vita súlyos szakmai hibákkal terhes”. Természet Világa, 137, 11,
- Meskó Attila (2006): Az akadémiai reform. Prezentáció az MTA 2006. október 30-i közgyűlésén. http://www.mta.hu/index.php?id=634&backPid=390&tt_news=3154&cHash=37fae0b158
- OECD (2005): OECD Economic surveys: Hungary. OECD
- Papp Eszter – Groó Dóra (2005): A nők helyzete a magyar tudományban. Magyar Tudomány. 166, 1450–1453.
- Pléh Csaba (2006): A tudomány szabadsága és a pénz világa. Magyar Tudomány. 167, 879–887.
- Róna-Tas András (2006): Tudomány, akadémia és a piac. Magyar Tudomány. 16, 996–1007.
- Török Ádám (2005): A társadalomtudományok fejlődése és az akadémiai osztályszerkezet. Magyar Tudomány. 166, 596–605.
- Vámos Tibor (2005): Pseudodialógus a platóni akadémia kései imitálójáról. Magyar Tudomány. 166, 606–611.
- Venetianer Pál (2006): Botrány a tudomány körül. Élet és Irodalom. 50, 21,
- Vizi E. Szilveszter (2006): Új értékek teremtése, régi-ek megtartása: az átalakuló Akadémia. Magyar Tudomány. 16, 766–772.